

2017 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *BOLLÓK ÁDÁM–B.SZABÓ JÁNOS*
A DE ADMINISTRANDO IMPERIO KAZÁR
FORRÁSAI ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS
- *PÁLOSFALVI TAMÁS*
MENNYI IDEIG TARTOTT NÁNDORFEHÉRVÁR
ELSŐ OSTROMA?
- *MARTÍ TIBOR*
OKLEVELEK ARAGÓNIAI BEATRIX
HAGYATÉKÁBÓL
- *LÁSZLÓ ANDOR*
ILLÉSHÁZY ISTVÁN CSATLAKOZÁSA
BOCSKAIHOZ
- *TÓTH ÁRPÁD*
A REFORMKORI PESTI EGYESÜLETEK
MINT A NYUGATI MINTÁK KÖVETŐI
- *VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT*
BANGHA BÉLA A ZSIDÓKÉRDÉS
ÚTVESZTŐIBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ ENSZ MENEKÜLTÜGYI FŐBIZTOSSÁGA
ÉS A KÁDÁR-KORMÁNY

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Bollók Ádám–B. Szabó János: Hogyan tünt el a *De administrando imperio* 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar történetírásból? Historiográfiai esettanulmány 347
- László Andor: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605) 379
- Tóth Árpád: „Majmolás” vagy civilizációs fölzárkózás?
A reformkori pesti egyesületek mint a nyugati minták követői 399

VITA

- Pálosfalvi Tamás: Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma?
Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert” esemény kapcsán 417

MŰHELY

- Veszprémy László Bernát: Egy avított jezsuita antijudaista.
Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben 439
- Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány közti kapcsolat az 1956-os magyar menekültválság idején 463

DOKUMENTUM

- Martí Tibor: Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából.
Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában 491

Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605)

Régóta foglalkoztatja a 16. századi magyar történelem e két kiemelkedő alakjának viszonya a történettudományt, amely az idők során egymástól eltérő véleményeket alkotott a kérdésről. Erdemes azonban alaposabban megvizsgálni a különféle nézőpontok megalapozottságát, és újra átgondolni a két főúr politikai kapcsolatának kezdeteit. Kiterjedt levelezésük elsősorú forrásként szolgálhatna a kutatáshoz, ha nem lenne meglehetősen hiányos, hiszen maga Illésházy gondoskodott róla, hogy az legyen. A tapasztalt és ravasz, saját karrierjét céltudatosan építő politikus tudta jól, mennyire fontos a rá nézve esetleg kompromittáló levelek eltüntetése, ezért tudatosan igyekezett összegyűjteni és valószínűleg megsemmisíteni a saját maga által írt leveleket. Akad olyan levele is, amelyben felszólította a címzettet, hogy olvasás után tépje szét.¹ Ebből következően jóval több hozzá írt levelet ismerünk,² és néhány elvesztett leveléről is tudunk.³

---

1 Beici János jószágigazgató ír erről 1605. március 10-én: „az mi a levelek meg nem küldését illeti, énnekem asszonyom önagysága azt írta volt, hogy csak össze szerezzem az leveleket, és mikor Nagyságtok bizonyos emberét küldi érette, az kezében adjam. Én ahhoz az asszonyom írásához tartottam magamot, az mi énnálam volt, mind egy táskában raktam és várottam vagon fél eszten-deje, én tölem senki sem kérte, sem írta Nagyságtok, ki kezébe adjam, ezért valamikor érte küld Nagyságtok, és valaki kezében parancsolja adni, az kezében adom.” Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606. Scriptum Kft., Szeged, 1991. 130. Thurzó Györgynek írja Illésházy 1606. augusztus 2-án: „Ezeket Kegyelmednek igen nagy biztom-ban írom; Kegyelmed megoltalmazzon, szaggassa el az én leveletem mindjárást”. Magyar Országgyűlési Emlékek. I–XII. Szerk. Fraknói Vilmos–Károlyi Árpád. MTA, Bp., 1874–1917. (= MOE) XII. 564. Illésházynak ezt a szokását Bocskai is ismerhette, mert 1606. december 11-én így írt neki: „fejedelmi szónkra assecuráljuk kegyelmedet, hogy ha úgy kívánja kegyelmed mitőlünk, ugyanazon írást viszontag in specie meghitt emberünk által és bátorságosan visszaküldjük kegyel-mednek.” Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1878. 636. Illésházy 1607. január 10-én köszöni Rimay Jánosnak, amiért „az én leveleimet hogy Kegyelmed összeszedte és megtartotta, Kegyelmedtől fölötte jó néven veszem és meg is szolgálom. Nyáry uram is írja énnékem, hogy összeszedte őket, Kegyelmedet kérem, hogy Kegyelmed viseljen gondot reá, hogy ismét kezemhez jussanak.” In: Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Kiadta Ipolyi Arnold. MTA, Bp., 1887. 156. Szilágyi Sándor-nak egy *Illésházy István török levelezése 1607–1609* címen kiadott forrásközlésében egyetlen ál-tala írt levél sem található! Történelmi Tár 1879. 63–95.

2 *Örvös Péter*: Illésházy István bujdosása. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 9–10.

3 Pl. Illésházy 1606. jan. 26-i, aug. 31-i vagy nov. 28-i levele. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 69., 324., 634.

Az ismert levelekben sem mindig olvashatjuk a legfontosabb közlendőket, hiszen a korban gyakran igyekeztek az átadó által személyesen, élőszóval, azaz „nyelvvel” üzeni egymásnak. Bocskai a felkelését megelőzően maga is gondosan ügyelt arra, hogy ne maradjon írásos nyoma a török méltóságokkal és az erdélyi menekültekkel folytatott alkudozásainak, ezért inkább egy rabja által tartotta a kapcsolatot velük. Homonnai Bálint egy alkalommal Bocskainak bevallotta: „nem mervén az mostani állapotunkban való nagy dolgainkot bátor-ságosan levelemre bíznom, szóval minden dolgainkról bőségesen izentem Fölségednek”.⁴ Rimay János Illésházynek írja: „Bánom penig, hogy pennával nem írhatok mindazokról, amikről szükségesképpen beszélhetnék három vagy négy óráiglan.”⁵ Török részről is óvakodtak írásban nyilatkozni a kényes ügyekről, így írt például Ali budai basa Bocskainak: „de mindönök levélben be nem írathatnak, mert sok dolog: hanem nyelvvel értsen Felséged”.⁶

A csatlakozás

Illésházy István két házasságának és egyes gazdálkodásának köszönhetően a 16. század végére dúsgazdag főúrrá emelkedett, a korban nagy visszhangot kiváltó perében azonban szembekerült a császárral. 1603 őszén valószínűleg Mátyás főherceg segítségével szökött meg a letartóztatás elől Bécsből, majd a következő másfél évben lengyelországi száműzetésben élt, és onnan hazatérve csatlakozott a felkelők táborához.

Károlyi Árpád 1883-ban alaposan áttekintette ezt az időszakot, felhasználta a főúr levelezését, amely alapján Illésházy hosszas vívódásáról számolt be: Bocskai ugyanis sokáig sikertelenül igyekezett megnyerni őt ügyének, mivel Illésházy elsősorban saját birtokainak visszajuttatását szerette volna elérni az udvarnál. Erre vonatkozó kérését Mátyás főherceg is támogatta, aki 1604 októberének elején a megkegyelmezést javasolta bátyjának. A főherceg a felkelés kitörését követően dicsérte Illésházyt, amiért „ellenállt a kísértésnek”, és úgy vélte, jó hasznát vehetnék a főúr nagy tekintélyének a Habsburg oldalon, hiszen maga ajánlkozott a mozgalom lecsillapítására. A főherceg később is több alkalommal járt közben érdekében – hasztalan. Rudolf hajthatatlan volt, hiába dicsérték Prágában, amiért nem állt a „rebellisek” pártjára, ügyében nem történt előrelépés.⁷

4 Homonnai 1605. okt. 6-i levele Bocskainak. In: Rimay János államiratai i. m. (1. jz.) 138.

5 Rimay levele Illésházynek. 1606. dec. 31. Uo. 153.

6 Ali basa Bocskainak 1605. dec. 24-én írt levele. *Gustav Bayerle*: The Hungarian letters of Ali pasha of Buda 1604–1616. Akadémiai, Bp., 1991. 33–34.

7 „Itt Kegyelmednek nagy dicsiretet adnak érette, hogy ebben az feltámadásban magát nem adta, noha méltán mívelhette volna meg Kegyelmed ezért az bosszúságért, az ki Kegyelmeden esék. De hogy Kegyelmed az hűséget és császárhoz való engedelmességet föllebb becsüllette az bosszúságnál, hát ezért sok jót mondanak Kegyelmednek érette [...]”. Pálffy Kata Illésházynek. 1605. febr. 10. Rimay János államiratai i. m. (1. jz.) 125. „Az herceg is négyszer ízben is írt az császárnak mellettünk, miolta itt vagyok.” Pálffy Kata levele Illésházynek. 1605. ápr. 23. Uo. 135.

A száműzött Illésházy egy alkalommal arról panaszkodott, hogy sok szenvedése ellenére kitarzott a király hűségén, „noha eleget hittak el a mellől”. Ez alapján úgy tűnik, a kapcsolat felvételében a fejedelem volt a kezdeményező. Kettejük terjedelmes levelezésének első ismert darabja egy Bocskai által február 10-én írt válaszlevél, amely Péter Katalin szerint „megengedi azt az értelmezést, hogy Illésházy oldaláról indult a közeledés. Nagyon érthető lenne azonban az is, ha a felkelés vezetője hívta volna. Illésházy István volt a kor legüldözöttebb magyar politikusa; nem hiányozhatott onnan, ahol a király ellen fognak fegyvert.”⁸

Károlyi egy áprilisi levél alapján úgy vélte, a főúr ekkoriban már komolyan fontolgatta az átpartolást, ám még május közepén is elküldte Mátyásnak Bocskai egy hozzá küldött levelét: „igen hínak [...] Bocskai [...] nem mint barátját vagy atyafiát tart, hanem mint apja [...] én azt semmiképpen nem cselekszem, hanem ha császár teljességgel eltaszít magától.” Illésházy abban is hitt, hogy megakadályozhatta volna a felkelés kirobbanását, ha idejekorán hozzá folyamodnak: „ha ott fenn lettem volna hittem volna az Úristent, hogy leszállítottam volna ez háborút” – írta feleségének.⁹ Az önbizalomtól duzzadó száműzött a főhercegnek hasonlóan fogalmazott: ha elfogadják ajánlkozását, képes lett volna elfojtani a felkelést, mert a magyarok közt oly nagy hitele van, s mert úgy tudott volna a főherceg nevében eljárni. Arra is figyelmeztetett: „ne kényszerítse őt az uralkodó valami mást gondolni”.¹⁰

Néhány héttel később Rákóczi Zsigmondtól hallunk Illésházy egy leveléről, melyben megírta a fejedelemnek, hogy találkozni szeretne vele.¹¹ 1605. június elején egy hosszú válaszlevélben (amelynek előzményét nem ismerjük) egyértelműen nyilatkozott: „alig várom vala, hogy fölségeddel szömben lehessek és az fölséged bölcs tanácsival fölséged előtt ez szeginy országnak és az elkezdett dolognak javáról szólhattam volna”.¹² Károlyi és legújabban Papp Sándor is ezt a levelet idézi az átállás végérvényes bizonyítékaként. Ekkorra a főúr megunta az udvar „kicsinyeskedését”. „Őszintén s nyíltan csatlakozott Bocskaihoz, meg lévén győződve, hogy agg kora tapasztalatainak, higgadt feje józan intéseinek s a bécsi udvarral való összeköttetéseinek, különösen pedig annak a viszonynak, melyben Mátyás főherceghez állott, hazája hasznát veheti.”¹³

Ötvös 1983-ban úgy vélte, a döntés röviddel húsvét után született, nyolc évvel később már úgy látta, a csatlakozás „még áprilisban sem szerepelt alternatívaként: mikor a császár eltaszította magától, még a távolmaradáshoz keresett érveket, s

8 *Péter Katalin*: Illésházy Istvánról. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tom. XIII. Fasc. 2. (2008) 159.

9 Illésházy keltezetlen levele Pálffy Katának. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 146.

10 Illésházy 1605. máj. 18-i levele Mátyásnak. Idézi: *Károlyi Árpád*: Illésházy István hűtlenségi pöre. MTA, Bp., 1883. 159.

11 Rákóczi Zsigmond 1605. máj. 29-i levele Illésházynek. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 147.

12 Illésházy 1605. jún. 6-i levele Bocskainak. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 7.

13 *Károlyi Á.*: i. m. (10. jz.) 152–160., 214.; *Papp Sándor*: Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez. L'Harmattan, Bp., 2014. 156.

nem az átpártoláshoz”.¹⁴ Pálffy Gézánál „a szakirodalom nagy része szerint” Illésházy 1605 februárjában állt Bocskai mellé.¹⁵ Az általam ismert szerzők közül senki sem írt februári átállásról, Károlyi, Ötvös és Papp Sándor mellett korábban a millenniumi tízkötetesben Acsádynál július szerepel, Fraknói nyári csatlakozásról ír, Szalay József, Szekfű, Benda vagy Makkai nem szóltak a felkeléshez csatlakozás konkrét dátumáról.

Vajon milyen szempontokat mérlegelhetett Illésházy, amikor a felkelőkhöz való csatlakozás mellett döntött? Ötvös szerint „Bocskaihoz való csatlakozását mindaddig leegyszerűsítéssel kezelte és értékelte a kutatás”, bármennyire nyilvánvalónak tűnik az elítélt, száműzetésbe kényszerült, az udvar „magyarellenes” politikája egyik legfőbb áldozatának tekintett főúr döntése. Átállását a felkelőkhöz „a modern történetírás sem kívánta alaposabban kivizsgálni: perének ismeretében, s a Bocskai-szabadságharc kutatásában elért eredmények tükrében nem okozott különösebb gondot átpártolásának motivációja”.¹⁶

Illésházy csatlakozása a felkelőkhöz azonban egyáltalán nem annyira kézenfekvő, mint amennyire azt néhány elemző korábban gondolta. A főúr nem kapkodta el döntését, kihasználta kiterjedt kapcsolatrendszerét és alaposan tájékozódott. Tudott az első alkudozásokról, amikor január közepén Basta megbízásából Csáky István és Rákóczi Zsigmond felkereste Bocskait, hogy szándékairól, feltételeiről tudakozódjanak.¹⁷ A felkelés vezetője ekkoriban így nyilatkozott: „igen kész lön az békességre [...] sok szókkal menté magát, hogy ő soha el nem szakadt volna ú felségétől, de erővel és az ő fölsége álgúival, fegyvereivel kergették el, nem tudott hova lenni, hanem úgy kellett ótalmat magának keresni. Mindedig is mostan nincsen ú neki más fejedelme, hanem ú fölsége császár urunk, kinek élete végéig hűséggel akar szolgálni, ha veszi ú fölsége; nagy alázatosan szüből úgy tractál velünk.” Bocskainak két jelentős kívánsága volt: az erdélyi fejedelemség átengedése számára és „hogy az magyar nemzetséget ú fölsége hütökben, törvényekben, szabadságokban megtartsa, ezentúl őket megújítsa”. Ha ezek teljesülnek, Bocskai késznek tűnt letenni a fegyvert.¹⁸

14 *Ötvös Péter*: Illésházy István az emigrációban. Levelek a „bujdosás” idejéből. Századok 117. (1983) 625.; *Uő*: Illésházy István bujdosása i. m. (2. jz.) 74.

15 *Pálffy Géza*: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2009. 27.

16 *Ötvös P.*: Illésházy István bujdosása i. m. (2. jz.) 7., 14., 29., 31., 74.

17 Csáky István Nyáry Pálhoz írt januári levele járt Illésházy kezében, később Csáky magának Illésházynek írt erről. „Bocskai válaszát, az mit kíván, ide meghozták, az melyet kegyelmed mint ért Nyáry Pál uram leveléből, az melyet Csáky írt neki.” Pálffy Katalin levele Illésházynek. 1605. febr. 23. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 127.

18 Csáky levele Nyárynak. 1605. jan. 29. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 823–824.; Csáky levele Illésházynek. 1605. febr. 21. Uo. 826. Ld. még: Rákóczi Zsigmond és Csáky István levele Bastának (1605. jan. 7.), Basta levele Szuhay István egri püspöknek (1605. jan. 9.), Basta levelei Mátyás főhercegnek (1605. jan. 12., jan. 24., jan. 26.). In: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). II. Kiad. Veress Endre. MTA, Bp., 1913. 571., 576–578., 591–592., 595–596.; Basta válasza Bocskai békepontjaira. In: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1875–1898. V. 368–370.

A márciusi tárgyalási kísérletről Illésházy ugyancsak első kézből szerzett tudomást, maga küldte el feleségének Prágába a Bocskai által Náprági Demeter és Forgách Zsigmond számára írt válaszlevelet. Ebből kitűnik, hogy a fejedelem abban az esetben lett volna hajlandó őket fogadni, ha „őfelségétől, az mi kegyelmes urunktól” felhatalmazással rendelkeznek.¹⁹ A száműzött főúr magától Bocskaitól is értesülhetett a tervezett tárgyalásról, bár nem tudjuk, mennyire sűrűn váltottak levelet. Április első felében a felkelők közé állt Bosnyák Tamás csatlakozásra biztatva Illésházyt, és nehezményezte tartózkodását.²⁰ Illésházy tudta, hogy lépnie kell, nem maradhat veszteg, és nem akarta elszalasztani a lehetőséget sem, hogy a kibontakozó mozgalmat kihasználva növelje befolyását és bizonyíthassa diplomáciai készségeit, amivel remélte, hogy javíthat saját helyzetén, visszaszerezheti elkobzott birtokait. Nem vonhatjuk kétségbe érvelését, politikai meggyőződését sem: ő maga a békére törekedett, véget akart vetni az ellenségeskedésnek, a törökökkel kötött kényszerű szövetségtől pedig minél hamarabb szeretett volna megszabadulni.²¹

A prágai udvarban nem tartottak igényt felajánlott szolgálataira, miközben rövid távon képtelenek voltak megfékezni a felkelést, és hajlottak a tárgyalásokra. Illésházyt a felesége már február 10-én egy közlegő tárgyalásról tudósította, melynek a magyar rendek részéről tagja volt Thurzó György és Nyáry Pál is. Az udvar részéről reményeket fűztek a tárgyaláshoz, „erősen ajánlják magokat, hogy soha szemökre sem vetik magyaroknak ezt az feltámadást, és mindennek megengedik, és az mi nehézség vagyon, mindent megjobbítanak”.²² Azt is megtudhatta, hogy a birodalmi rendek nem hajlandók segítséget nyújtani a császárnak a protestáns

19 Bocskai levele Nápráginak és Forgáchnak. 1605. márc. 24. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 134–135.

20 „Ide mind az egész magyar nemzet külön gondolatban volt nagyságod felől, sőt fölötte igen csudálkoznak rajta, hogy nagyságod, ki ennek előtte is az magyar nemzetnek szabadságának oltalma mellett nem köves gyűlölséget és kárt szenvedött az németektől, mostan ilyen alkalmatosságban sem levele által, sem egyébként régi jó akaratját hazája mellett meg nem jelenti nagyságod; ha nagyságodnak kedve volna, vagy urunknak, vagy én nekem írnia, igen jó módot találna nagyságod benne, jövődöben nem is lenne nagyságodnak ártalmára, ha urunknak levele által kedveskednék. Bosnyák Tamás levele Illésházyznak. 1605. ápr. 9. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 827.

21 Károlyinál: „Akár a félelem nógatta hát Illésházyt, hogy a kiegyezés megdőltével az ő jószágai visszanyerésére irányuló reményei szintén füstbe mennek s ő marad az, ami volt 1603 óta kint a lengyel földön, hazátlan, vagyontalan földönfutó; akár a polgárháború és török dúlások rémképe aggasztá hazafíú lelkét; akár pedig, ami legvalószínűbb, mind a két tényező összehatott gondolatvilágában, az ősz államférfíú belátta, hogy a bajnak régi, meg nem ernyedtt erélyével útját kell állnia.” *Károlyi Árpád*: A korponai országgyűlés 1605. november–december. In: MOE XI. 362. Ezt fogadja el Ötvös, akinél „a veszteg ülés helyett választotta nem államelméleti megfontolások logikus következményeként, de nem is bosszúvágyból Bocskai pártját, hanem szánva a keresztény vérontást, és félve a törököt”. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 74.

22 Pálffy Kata levele Illésházy Istvánnak. 1605. febr. 10. In: Pálffy Kata leveleskönyve i. m. (1. jz.) 64–65.

Bocskai ellen.²³ Látszólag mindezek együttesen sodorhatták Illésházyt a felkelők táborába.

Ám a helyzet cseppet sem ennyire egyértelmű. A fejedelem világossá tette, hogy kész megalkudni a Habsburg magyar királlyal. Amikor nem fogadta Náprágit és Forgáchot, azt hangsúlyozta, hogy királyi felhatalmazással bíró küldöttekkel viszont szívesen tárgyalna, amire néhány hónap múlva valóban sor is került. Bocskai januári feltételeiből egyértelművé vált, hogy beérte volna Erdéllyel. Reálisan gondolkodott, nem is számolt azzal, hogy tartósan elfoglalhatja a királyi Magyarországot vagy annak jelentős részét. Alsó-magyarországi birtokosként Illésházy számára ezek nem éppen a csatlakozás mellett szóló érvek voltak.

Illésházy valószínűleg számos egyéb szempontot is mérlegelhetett: a hadszíntéri események alakulását, a felkelők táborához csatlakozó főurak (például Báthori István, Csáky István, Rákóczi Zsigmond, Nyáry Pál, Thurzó Szaniszló stb.) sorát, és szerepet játszhatott döntésében evangélikus vallása is. Nem várhatott tovább tétlenül, nem maradhatott semleges, kívülálló szemlélő, ez semmilyen kézzelfogható eredményt nem hozhatott számára, ha ugyanis nem tér haza, könnyen „üres kézzel” maradhat. Azt is nyilvánvalóan érzékelhette, hogy a felkeléstől való távolmaradását csak üres szavakkal értékelték Prágában, miközben a kassai udvarban egyre jobban várták csatlakozását. A döntő érv azonban mégiscsak az lehetett számára, hogy a felkelőkhöz történő csatlakozásával tudott aktívan bekapcsolódni az események alakításába. Akkor vállalt politikai szerepet, amikor már mindkét fél részéről komoly békeszándék mutatkozott, tudta, ha kimarad, nem lesz részese a felkelést követő rendezésnek. Bocskai láthatóan tisztelte Illésházyt, több levelében apjának szólította, igényt tartott tanácsaira, minden bizonnal vezető pozíció várhatta az ő oldalán. Kétségtelenül nem harcolni, hanem békülni, békeközvetítőnek tért haza, miután megbizonyosodott róla, hogy a fejedelem őszintén törekszik a megegyezésre.²⁴

Véleményem szerint Illésházy esetében nem beszélhetünk átpártolásról. A magyarokkal való alkudozások egyre inkább a bécsi kormánykörök és Mátyás főherceg kezébe kerültek, akivel különösen jó viszonyt ápolt, Bocskainak tehát nagy szüksége volt Illésházy udvari kapcsolataira. A kassai udvar békekötésre irányuló politikájának sikerességét biztosíthatta a jó összeköttetésekkel rendelkező és a megegyezésben személyesen is érdekelt főúr, aki üldöztetése miatt nagy népszerűségnek és tekintélynek örvendett a felkelők táborában is, ezért hitelesen léphetett fel az udvarral szemben.

Egy hónappal azt követően, hogy Rákóczi Zsigmondtól Illésházy csatlakozási szándékáról hallunk, és három héttel azután, hogy erről maga írt Bocskainak,

23 Pálffy Kata levele Illésházyinak. 1605. ápr. 18. In: Rimay János államiratai i. m. (1. jz.) 131.

24 Papp úgy látja, Bocskai 1605. tavaszi levelei többnyire a törökkel való együttműködésről szólnak, csupán a nyár közepén mutatható ki, hogy az uralkodó „környezetében felmerült az uralkodóval való *kiegyezés békés* lehetősége”. Papp S.: i. m. (13. jz.) 131. Véleményem szerint az élénk török kapcsolatok nem zárják ki az udvarral való kiegyezést, annak szándéka mindvégig jelen van a fejedelem politikájában – ennek megléte Illésházy csatlakozásának egyik legfontosabb feltétele.

Thurzó György még úgy tudja, hogy a száműzött főúr a király képviseletében fog tárgyalni Kassán.²⁵ Számára Illésházy továbbra is Rudolf császár híve maradt. Horváth Mihály szerint, amikor Bocskai Illésházyt alsó-magyarországi kormányzóvá nevezte ki,²⁶ a főúr „terjedelmes levélben” biztosította Mátyás főherceget, hogy a tisztséget a béke előmozdítása érdekében fogadta el, amivel a király iránti hűségének kívánta tanújelét adni. Válaszként Mátyás azt ígérte neki, hogy az uralkodó ügyében kifejtett tevékenységéért bőséges jutalomra számíthat. Állítását átvette Szalay László és Zsilinszky Mihály, akik megítélése szerint Illésházy közvetítő szerepet töltött be, pártállása nem volt egyértelmű, lépéseit pedig Mátyás főherceg beleegyezése kísérte.²⁷ Nagy László egyenesen úgy vélte, hodolíní²⁸ birtokainak visszajuttatása fejében „Illésházy titkon a főherceg szolgálatába szegődött”.²⁹ Károlyitól megtudjuk, hogy ősszel „a főherceg az uralkodó nevében köszöni neki, hogy az ország lecsendesítésére vállalkozott s pár hó múlva a kamaránál lön, ezüstneműit s szőnyeget is kiadatta”.³⁰

A béketárgyalások kezdetei

1605 nyarának elején mindkét oldalról egyszerre erősödtek fel a béketörekvések. Az udvarban felismerték, hogy nem tudják feltartóztatni a felkelőket, akik az újabb török hadjárat támogatásával súlyos károkat okozhatnak. Május közepén Mátyás főherceg Prágából sürgette Nyáryt a Bocskaival való tárgyalások megkezdésére,³¹ június elején pedig útnak indították Forgách Zsigmondot és Pogrányi Benedeket. Küldetésük sürgősségére jellemző, hogy módosított megbízólevelüket később küldték utánuk. Talán nem véletlen, hogy először Krakkóba utaztak, ahol fogadta őket a lengyel király, és itt tárgyaltak Illésházyval is.

Ugyanebben az időben Bocskai magához kérte a király hűségén kitartó Thurzó Györgyöt, hogy a békéről tárgyaljanak, biztosítva őt arról, hogy „semmire sem kényszeríti”, és elsősorban a tanácsát kéri, hogy „élhessünk idején az kegyelmed elméje hasznával”. Tudomásul veszi, hogy a főúr bicsei várát visszafoglalta Bocskai híveitől: „Méltó, hogy kegyelmed az helyt is és az helyből az környüle való földet is őrizze, és vigyázzon, minden ellenünk állható s ártalmazható ellen-

25 Thurzó 1605. jún. 28-i levelei feleségének. In: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez. II. Athenaeum, Bp., 1876. 135.

26 Bocskai levele a Liptó vármegye rendjeihez. 1605. júl. 20. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 18.

27 Horváth Mihály: A magyarok története. III. Ref. Főiskola, Pápa, 1844. 160.; *Uő*: Magyarország történelme. V. Heckenast, Pest, 1872. 20. Horváth Illésházy levelére és Mátyás 1605. augusztus 17-én kelt válaszára hivatkozik.

28 Ma Hodonín, Csehország.

29 Nagy László: Gyilkos vagy áldozat? In: *Uő*: Kard és szerelem. Török kori históriák. Gondolat, Bp., 1985. 121.

30 Károlyi Á.: Illésházy i. m. (10. jz.) 160. Ugyanitt idézi Mátyás 1605. október 19-i levelét.

31 Mátyás főherceg 1605. máj. 18-i levele Nyáry Pálnak. In: *Iratok Bocskai István és kora történetéhez*. Összeáll. Nagy László. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2005. 157–158.

ség ellen. Ím, írástunk az likavai tisztartónknak is, hogy az kegyelmed árvai jószá-
gát békességesen hagyják és engedjék bírni kegyelmednek.”³² Thurzó a találkozó
előtt egyeztetett az udvarral, és tudósította feleségét arról, hogy „az békességtől
császár nem idegen”. Még aznap kézhez kapta Bocskai egy újabb sürgető levelét,
amelyben az oszmán fősergek közeledtére figyelmeztette őt.³³ A hírre Thurzó azon-
nal útnak indult Kassára.³⁴ Az ígéret ellenére ott állítólag kísérletet tettek Bocskai
pártjára téríteni őt, ám a fejedelem számára az alsó-magyarországi gróf elsősorban
tanácsadóként és közvetítőként volt fontos.³⁵

Ugyanezt mondhatjuk el Illésházyról, aki ekkoriban csatlakozott a felkelők-
höz. Ebből az időszakból két terjedelmes levele maradt ránk, melyekben tájékoz-
tatja a fejedelmet a lengyelországi fejleményekről és tanácsokkal látja el őt.³⁶ Egy-
úttal tudósította Bocskait a főhercegek és az uralkodó prágai megbeszéléséről,
amelyen Rudolf teljhatalmat adott Mátyásnak a magyarokkal való tárgyalásra.
Emellett szólt Forgách és Pogrányi követségéről is, akikkel találkozott, és elküldte
Mátyás levelét, melyben a főherceg magához hívatta. A fejedelem nagyra értékel-
te, hogy mellette döntött: „az mi szívünk méltán rettegette velünk az kegyelmed
felmenő szándékát, kár is volna igen ez mostani szükségében privátatni az kegyel-
med hazájának attól az tanácsbeli haszontól, akit az kegyelmed elméjéből és okos-
ságából mint egy jó forrásból meríthet magának.”³⁷

Illésházy részben Bocskai eddigi érveit ismételte meg, annyiban ugyanis,
hogy véleménye szerint a bihari főúr saját szándéka ellenére volt kénytelen az
uralkodó ellen fordulni. Kifejtette, hogy a felkelésért valójában a Magyar Kamara
a felelős, amely „az országnak minden törvényét, szabadságát elrontá”, valamint a
királyi tanács egyházi tagjai („papi tanács”), akik „lőjkünkben, hütünkben fegy-
verrel és nem tanítással kergetének” és végül a császár zsoldosai, „kik elrontának,
dúlának, fosztának bennünköt”. Jogos önvédelemről van szó, állította Illésházy.
Megemlítette ezenfelül Mátyás békeszándékát, és javasolta Bocskainak, mutasson
maga is hajlandóságot a megegyezésre, fogadja a küldötteket, akiknek utasítása az
udvar nagyfokú engedékenységet jelezte, hiszen mint írta: „az magyaroknak most
minden szabadságokat, igazságokat megígírik adni, fölségednek Erdélyországot
örökben adni; ha fölséged idegen leszen az békességtől, az egész köresztenség
előtt fölségedre fognak vetni, készek az törekkkel is fölséged által frigyet vetni,
summa szörínt mindent megmívelni az békességért, megígírnék fölségednek”.

32 Bocskai 1605. jún. 12-i levele: In: *Bocskai István: Levelek*. Kriterion, Bukarest, 1992. 164–168.

33 Thurzó jólétesültségére némi árnyékot vet beszámolója a Rudolf támogatására érkező hatalmas
európai segédhadakról, melyeknek létszáma eléri a 175 000-et! Bocskai 1605. jún. 26-i levele
Thurzónak. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 16.

34 Thurzó 1605. jún. 28-i levelei feleségének. In: Thurzó György levelei nejéhez i. m. (25. jz.)
134–137.

35 Thurzó kassai tárgyalásairól részletesen szól: *Ráth Károly: Az alkudozások kezdete Bocskai Ist-
vánnal az 1605-ik év nyarán*. Századok I. (1867) 317–335.

36 Illésházy alább többször idézett jún. 6-i és jún. 19-i levelei. Bocskay és Illésházy levelezése i. m.
(1. jz.) 7–16.

37 Bocskai 1605. jún. 28-i levele Illésházyznak. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 644.

Illésházy feltételei közt szerepelt az ország „minden szabadságának” biztosítása, a végházakba magyar kapitányok kinevezése, a kamara által törvénytelenül elvett birtokok, kiemelten a sajátjai visszajuttatása.

Illésházy néhány mondata azonban elgondolkoztató: a császárt mindkét levélben megbízhatatlannak mondja: „maga fogadásit, obligatióit, inscriptióit meg nem tartja [...] fogadásának nem lehetni, szóval és levéllel való assecuratióját meg nem szokta tartani”. Arra biztatta Bocskait, hadakozásai során ne kímélje Morvaországot és Sziléziát, mert ott a töröknél is jobban gyűlölik a magyarokat. Talán a legmeglepőbb Erdélyről szóló tanácsa: „jó volna egy előszer az Tiszáig maga birodalma alá kérni az országot; míg Erdélyben fejedelem vala, nem mernek vala az németek így düheskedni az magyarokon”. Erdély nyugat felé való kiterjesztését javasolta oly módon, ahogyan majd Bocskai végrendeletében olvashatjuk: a megerősített fejedelemség a királysági magyarság támasza, azaz egyfajta „védbástya” lehet.

Szekfü Gyula a kérdés elemzése során nem vett tudomást erről a nagy jelentőségű levélről, számára ugyanis Illésházy a nyugati magyarság jelképes alakja volt, aki a későbbiekben már tiltakozott, amiért Bocskai el akarta szakítani Erdélyt a királyi országrésztől. Holott a levelet korábban kiadták, Acsády Ignác már a millenniumi tízkiötötesben hivatkozott e sorokra, ezek szerinte az akkori közvéleményt fejezték ki.³⁸ Nagy László úgy vélte, Illésházy „1605-ben meglehetősen szélsőséges Habsburg-ellenes nézeteket vallott és ilyen tanácsokat is adott Bocskainak”,³⁹ nemrégiben Papp Sándor hihetetlennek tartotta az egyezést Illésházy véleménye és Bocskai nevezetes Erdély-koncepciója között.⁴⁰

Ebben a levélben tűnik fel először a későbbi tárgyalások egy másik fontos pontja: Forgáchék szóbeli utasítása szerint a béke megtartásáért Csehország, Ausztria, Szilézia és Morvaország rendjei fognak kezeskedni – amiről Illésházy szkeptikusan nyilatkozott: „ezt csak ezek mondják, instructiójokban nincs, és nem is látom én annak semmi módját sem erejét”. Úgy tűnik, Bécsben vagy Prágában fogalmazódott meg a garanciák szükségessége. A későbbiekben Bocskaiék is ragaszkodtak a Habsburg-tartományok jóállásához, így jött létre a bécsi békét szavatoló 1606. szeptemberi szerződés, majd az 1608. évi konföderáció.

Az 1605 júliusának első heteiben zajló kassai megbeszélés kiemelt fontosságú volt. Mátyás főherceg küldötteit száz díszlovas várta, másnap a fejedelem saját

38 A közvélemény át volt hatva a tudattól, hogy „míg Erdélyben fejedelem vala, nem mernek vala a németek úgy dühösködni a magyarokon”. *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. Athenaeum, Bp., 1897. (A magyar nemzet története V.) 611.

39 *Nagy László*: A magyarországi Habsburg-uralom a török hódoltság idején. Hadtörténelmi Közlemények 105. (1992) 2. sz. 15. Nagy tudni véli, hogy azokat a leveleket, amelyek radikális Habsburg-ellenes nézeteiről tanúskodnak, a fejedelem halála után azonnal kiemeltette a kassai levéltárból és megsemmisíttette azokat. *Uő*: Egy szablys magyar úr Genfben (A sokarcú Bocskai István). Hajdúsági Múzeum–Polgármesteri Hivatal, Hajdúböszörmény, 2000. 238., 264.; *Uő*: Káthay Mihály a magyar történelemben. *Valóság* 19. (1976) 9. sz. 98. és *Uő*: Gyilkos vagy áldozat i. m. (29. jz.) 122.

40 *Papp S.*: i. m. (13. jz.) 160.

hintóját küldte értük. Thurzót és társait szintén díszcsapat fogadta. Az első napok alkudozásait követően Bocskai újabb levélben sürgette Illésházyt a személyes megjelenésre Kassán, hogy megbeszélhessék válaszukat.⁴¹ Ugyanekkor küldte el ecesdi Báthory Istvánnak az uralkodó írásos utasítását, amelyben kérte a felkelőket, pontosítsák, „micsoda szabadságot kívánjanak”.⁴² Báthorytól szintén tanácsot várt a válaszához.⁴³

Báthory javaslata alapján Bocskai a békeküldöttséget sokáig Kassán tartóztatta, amely így kénytelen volt három hetet ott tölteni. A fejedelem ugyanis csak akkor akart végleges választ adni a követek felvetéseire, hogyha előbb tájékozik, megvárja portai követének hazaérkezését, csakúgy, mint a lengyel udvarból híreket hozó Illésházyt. A Káthay kancellár vezette küldöttség azonban már Forgáchék távozása után ért vissza Kassára.⁴⁴ Ebben az izgalmakkal teli időszakban Illésházy kétségtelenül fontos szerepet játszott Bocskai és a felkelők oldalán, hiszen, ahogyan láthattuk, már Lengyelországból tanácsokkal szolgált, előzetesen tárgyalt a főherceg köveivel, és ő állította össze a beszédet, amelyet Bocskai követe a lengyel király előtt tartott.⁴⁵ A lengyel kapcsolat kiemelt jelentőségű volt a fejedelem

41 Bocskai 1605. jún. 28-i levele Illésházynek. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 644–545.; Bocskai 1605. júl. 10-i levele Illésházynek. Uo. 646. Meglepi azt olvasni Nagynál, hogy Bocskai akkori kancellárja, Káthay Mihály hívta haza száműzetéséből „jövöbeni ellenfelét, majd méltatlan halálának fő előidézőjét Illésházy Istvánt”. Nagy L.: Egy szablys i. m. (39. jz.) 238. Bocskai hónapok óta hívta, júniusban előbb azt kérte, legyen Káthay segítségére krakkói követsége során, majd együtt térjenek vissza, aztán a kassai tárgyalások előrehaladtával sürgette, hogy ne várja meg a kancellárt.

42 Sajnos a dokumentum nem maradt fenn. Papp tudni véli, hogy a küldöttek által előterjesztett béketerv Zacharias Geizkofler császári tanácsos javaslatán alapult, amelynek feltételeit Illésházy megosztotta Bocskaiával, aki így felkészülhetett Forgáchék fogadására. Papp S.: i. m. (13. jz.) 159. A Habsburg-tartományok garanciájának kérdése és a török béke Bocskai közvetítésével való megkötése valóban felmerül Illésházy június 19-i levelében és a javaslatban is, ám Geizkofler irata 1605. június 25-én kelt. Károlyi egy 1606. június 5-i dátummal ellátott iratot ismertet, amely szerinte valójában 1605 őszének elején keletkezhetett. Ld. Károlyi Á.: A korponai országgyűlés i. m. (21. jz.) 210. A javaslat: *Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 1878. 919–920.

43 A fejedelem hozzá intézett leveléről tudósít Báthori levele Bocskainak, Ecsed, 1605. júl. 12. In: *Balázs Mihály*: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz (1605. március 8.–július 12.). Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tom. X–XI. (1971) 47. Báthory, aki magát szerényen „vékony elméjű ember”-nek mondja, alapos választ ad: az uralkodó javaslatából hiányolja az „assecuratio”-t, vagyis az Illésházy által említett biztosítékot, ami „az csomója a dolognak” – bár erre szóban ígéretet tettek a követek. Fontosnak tartja a külkapcsolatok rendezését, elsősorban a Porta és a lengyel rendek szándékának tisztázását, javasolja, hogy a bécsi követséget tartóztassa addig, amíg e két helyről visszatérnek küldöttei. Szorgalmazza a békekötést, de figyelmeztet, hogy „jó módot s alkalmasítást elhalasztani békességnek színe alatt, gyakorta veszedelmes és káros.” Hangsúlyozza, hogy országgyűlésen kell dönteni a nagy horderejű kérdésekről, hiszen még a Dunántúlon is sokan csatlakoztak, akik „mivelünk egy hajóban eveznek és egy szerencsén, s egy szabadságban vannak.” Fontosnak mondja a korona visszajuttatását.

44 *Ráth K.*: i. m. (35. jz.) 328–329.

45 *Kees Teszelszky–Zászkaliczky Márton*: A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok (Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606). Acta 27. (2012) 82.; Papp S.: i. m. (13. jz.) 161–162., 172.

számára. Jó viszonyra törekedett az ottani rendekkel, szerette volna, ha önálló uralkodóként ismerik el, és ha az északi szomszéd semleges módon viszonyul a felkeléshez. Ennek érdekében ismertetnie kellett a mozgalom valódi okait és harca céljait, biztosítania kellett a lengyel rendeket arról, hogy a hajdúk nem veszélyeztetik Lengyelországot.

A béketárgyalások menetére visszatérve, ekkoriban, 1605 júliusában készült a legfontosabb kéréseket tartalmazó 15 pont, ami a további tárgyalások és az egy év múlva megkötött béke alapjául szolgált. A dokumentumban előkelő helyen szerepel számos olyan kérdés, amelyről Illésházy a levelében értekezett: a törökökkel a fejedelem közvetítésével kössenek békét, a kamarát szüntessék meg, a klérus politikai szerepvállalását szorítsák vissza, a jezsuitákat vonják ki az országból, a fontos tisztségeket a legalább harmadízigen igazolhatóan magyarok tölthessék be, a várakban magyar őrséget tartsanak a külföldi zsoldosok helyett, a törvénytelenül elítéltek birtokait juttassák vissza.⁴⁶

Bocskai a békefeltételeinek kidolgozása során minden bizonnyal felhasználta a hazatért főúr érveit, de természetesen mások javaslatai is bekerülhettek a nevezetes pontok közé. A negyedik helyen a korona Magyarországra hazahozatalát sürgetik, amiről korábban Báthory írt Bocskainak. Nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy az egyes felvetések pontosan kitől származnak, mikor fogalmazódtak meg. Az újdonsült főtanácsos általunk ismert javaslatai azonban kétségtelenül beépültek a fejedelem politikai elképzeléseinek és a megbékéléshez szükséges feltételeknek a sorába.

A török hadjárat

A „német” béke, azaz a felkelők és a császár közötti megállapodás ügye biztatóan alakult: a Kassáról visszatért békeküldöttség augusztus 3-án jelentést tett a főhercegnek, aki Pogrányit napokon belül Bocskai után küldte az alkudozások folytatása érdekében. Thurzó – mint írta – a „jó és szent békességnek véghezvitelében” szorgoskodott, ő volt „a Béccsel való megegyezés kezdeti motorja”.⁴⁷ Thurzó a nyár és az ősz folyamán ez ügyben Csáky Istvánnak, Bocskainak is írt, több levelet váltott Mátyás főherceggel, és szeptember elején megbeszélést folytatott Illésházyval. Mátyás továbbra „sem idegen” a békétől, fegyverszünetet kért: „az hadak az békességnek tractálása alatt tartóztatassanak”.⁴⁸

46 MOE XI. 437–445.

47 Papp S.: i. m. (13. jz.) 165.

48 Thurzó György levele Rudolffhoz. 1605. júl. 30. Idézi: MOE XI. 205.; Thurzó György levele Csáky Istvánnak. 1606. aug. 9. Idézi: *Ráth K.*: i. m. (35. jz.) 334.; Thurzó György levele Bocskainak. 1605. aug. 26. Idézi: *Frankl [Fraknói] Vilmos*: A bécsi békekötés 1606-ban. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3. (1864) II. 168. és Papp S.: i. m. (13. jz.) 165.; Thurzó György levelei Mátyás főhercegnek. 1605. szept. 4. és 25. Idézi: *Fraknói V.*: i. m. (48. jz.) 168.; Mátyás főherceg válasza Thurzónak. 1605. szept. 17., okt. 21. és nov. 5. Idézi: uo.

Talán ennek köszönhető, hogy a fő hadszíntéren Bocskai serege a nyarat, majd az őszt két várívással töltötte; részben látszatostromokról volt szó, ugyanis mindkét erősség (Nyitra és Érsekújvár) a bevételét követően hamarosan visszakerült a királyi országrészhez. A magyar csapatokat elvonták a törökök mellől, az esetleges sikerek a fejedelem pozícióit szilárdították meg a béketárgyalásokon. Erre utalt Illésházy Thurzónak írt levelében: „Újvár vívását elhagytam én, hogy nem vinnák, de Morva siratná meg”, hasonlóképpen írt Bocskainak: „Morvában sok kárt tehattunk volna eddig, de nem akartuk, mert az pogányság töltözött velek.”⁴⁹ Ezt bizonyítja az Érsekújvár alatt veszteglő Bosnyák Tamás értetlenkedése: „ha fölme gyünk vala, úgy elpusztítottuk volna az ellenség országát, kivel annyira megkedvetlenültek, rémültek és erőtlenedtek volna, hogy bár egy ideig ne féltünk volna tőlök, az országunk sem pusztol vala. [...] Ez az Újvár nagy akadéunk, mert ha ez nem volna, mindjárt följobb köllene Pozsony felé és Morhek [Morvaország] felé szállanunk.” Ez idő alatt a császári erők kiszorították a Dunántúlról Némethy Gergely seregét, amit Rhédey Ferenc tétlenül nézett Alsó-Magyarországról.⁵⁰

Úgy tűnik, 1605 nyarán már küszöbön állt a megegyezés, Bocskai a főherceg követségét várta, mert „mi minden időben az jó istenes békességhez inkább ragaszkodunk, hogysesem a visszavonyáshoz”. Titkára, Péchy Simon vélekedése is a megbékélés irányába mutatott: „inkább hiszem [...] hogy megbékéllünk az némettel ez esztendőben, mert minden kívánságinkra könnyen és tűrhetőképpen reámennek”. Medgyesen, az erdélyi országgyűlés helyszínén a fejedelem Pogrányi és egy török basa társaságában állítólag ilyen köszöntőt mondott: „az úr isten egyességet és szép csendességet adjon az két császár közt [...] maradhasson meg az szegény magyar nemzet, ne romoljon ennél is inkább”.⁵¹

Augusztus közepére elkészült Mátyás válasza, „az kit az fölséged és az ország kívánságára adott ő fölsége”, amiről Illésházy értesíti Bocskait: „megalkudhatnánk az mint látom; az ott való uraimmal és tanácsival fölséged tanácskozzék felőle. Az mi az fölséged szömélye contentatióját illeti, gondolom abból is előbb mennek még, de fölséged az közönséges megmaradásra és az békességre legyen inkább intentus, hogy nem maga javára.”⁵² Feltűnő, hogy éppen Illésházy figyelmeztette erre Bocskai

49 Nagy László szerint saját hódolási birtokaiért aggódott. *Nagy László: Bocskai István a hadak élén.* Zrínyi, Bp., 1981. 176. Ld. Illésházy Bocskainak. 1605. szept. 31. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 23. Az ellentmondásra felfigyelt még: *Teszelszky, K.–Zászkaliczky M.*: i. m. (45. jz.) 101.

50 *Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története.* Akadémiai, Bp., 1961. 263.; *Uő: Bocskai István* i. m. (49. jz.) 176–178.; Bosnyák Tamás levele Illésházynek. 1605. szept. 4. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 829.; Illésházy levele Bocskainak. 1605. szept. 31. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 23.

51 *Fraknói V.*: i. m. (48. jz.) II. 168.; Bocskai 1605. szept. 4-i, medgyesi levele Illésházynek. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 20.; Péchy Simon levele Petky Jánosnak. 1605. szept. 25. EOE V. 398.; Gyulaffi Lestár történeti maradványai. *Történelmi Tár* 1893. 224.

52 Illésházy levele Bocskainak. 1605. szept. 8. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 21. A főherceg augusztus 19-én kelt válaszáról részletesebben Károlyi szól: biztató a vallásszabadság kérdésében tanúsított álláspontja, beleegyezik Bocskai közvetítésébe a török béke ügyében, Erdélyt a fejedelmi címmel Bocskainak ígéri. MOE XI. 207–208.

kait, aki maga igen hatékonyan tudta érvényesíteni saját érdekeit, hiszen a békepon-
tok között helyet kapott a személyesen őt ért sérelmek orvoslása is.

Míg a bécsi és prágai udvar részéről a kellő katonai erő hiánya és a török fő-
sereg megérkezése okozta a kiegyezésre való hajlamot, Bocskai környezetében
egy döntő felismerés siettetta a folyamatot. Ez Illésházy júniusi leveleiben jelenik
meg először, és kétségtelenül meghatározta a felkelés további menetét: ha „az tö-
rek győzödelmet veszzen az köresztényeken, az is nehéz, sok köresztjén vérontás
leszen”. Sokat idézett eszmefuttatása alapján: „Bizony dolog az, hogy az békes-
ségnél semmi nem volna jobb, mert az török ha fölséged erejével meggyőzi is az
németet, Bécsset megveszi, és felőly változik Magyarországon, az sem leszén jó az
magyaroknak, mert az török nem tartja meg hűtít, és ő másnak országot nem ve-
szén, társot, szabadságot nem szenvedhet. Ha penig az győzödelem az németé le-
szén, egy magyart sem hadnak élni; legjobb lenne talám, ha az törökkel is és föl-
ségeddel is megalkudnának, ne omolna az köresztén vér, ne pusztulna az föld, ne
vethetne az köröszténség is fölségedre.” Bocskai „mellé talán nem kellene töreket
hozni, mennének azok az Dunán túl”. Nem tudjuk, vajon más is adott-e hasonló
tanácsot a fejedelemnek, hiszen a magyarországi főurak kétségtelenül idegenked-
tek a töröktől. Bocskai mindenesetre még Illésházy Kassára érkezése előtt döntött
erdélyi útjáról, amivel kitért a nagyvezír elől.⁵³

A hadszínterre vonuló Lalla Mehmed több levélben sürgette a fejedelem csat-
lakozását, aki nehéz választás elé került: bárhogyan dönt ugyanis, helyzete látszó-
lag romlik, vagy a Portával, vagy a Habsburgokkal szemben. Bocskai továbbra is
két vasat tartott a tűzben, mindkét irányba tett gesztusok sokaságával próbálta biz-
tosítani, hogy megmaradjon róla a hű és megbízható szövetséges, illetve a jó ke-
resztény képe. Nem teljesítette a nagyvezír kérését, ráadásul jó ürügye is volt rá.⁵⁴

Amint a török had megérkezett Magyarországra, Bocskai Erdélybe vonult
vissza, ahol sor került fejedelemmé választására és beiktatására. Régi hazájában
már régóta számítottak érkezésére, mivel az előző év decemberétől ígérte bejöve-
telét, ám végül csupán július 26-án indul el Kassáról.⁵⁵ Nem pusztán egybeesésről
van szó, az oszmánok tervei szerint a fő hadszíntér Magyarország lett, és ehhez
képest Erdély személyes „csendesítése” 1605 nyarán másodlagosnak számított.
„Mínthogy az vezér is minden erejével felérkezett Nándorfejérvárra, s vadnak sok
dolgok előttünk, akiket minekutána mi magunktól megértené voltaképen te ke-
gyelmed, szükséges is leszén azokról az dolgokról magunk közt szólanunk s felöl-
lek tractálnunk” – írta Bocskai Thurzónak 1605 júniusának végén.⁵⁶

Bocskai nem vállalta a törökökkel közös hadjáratot, annak még a látszatát is
kerülte, felismerte ugyanis, hogy saját korábbi sikerei nyomán akár igen nagy győ-

53 Illésházy 1605. jún. 19-i levele Bocskainak. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 14., 16.; Bocskai 1605. júl. 10-i levele Illésházyinak. Uo. 646.

54 *Joseph von Hammer-Purgstall*: Geschichte des osmanischen Reiches. I–X. C. A. Hartleben, Pest, 1827–1835. IV. 666–667. és IX. 409–410. A nagyvezír leveleit újabban felhasználta Papp S.: i. m. (13. jz.).

55 Péchy Simon 1606. júl. 25-i levele Petky Jánosnak Bocskai erdélyi utazásáról. EOE V. 384–385.

56 Bocskai levele Thurzó Györgynek Kassáról. 1606. jún. 26. Hazai okmánytár. I. Győr, 1865. 420.

zelmet is arathatnak a Habsburgok felett, amit ő nem akart. Sokak által dicsért „reálpolitikai érzékével” megértette, hogy így az Oszmán Birodalom válna a térség meghatározó nagyhatalmává, olyan erővé, amelynek árnyékában beszűkülne a magyarok érdekvényesítő képessége. A Habsburg Birodalom magyarországi pozícióinak megőrzése alapvető létérdeke a magyarságnak – csakúgy, mint az erős önállósággal rendelkező Erdély fennmaradása. Ha a nagyvezírral közösen Bécset megtámadná, nem csupán a keresztény szolidaritás eszméjét venné semmibe, de kockára tenné Magyarország jövőjét is.

Erre utalhatott egyik levelében, amikor kényszerű erdélyi útjáról írt Illésháznak: „kegyelmednek nyilván vadnak minemű okok kényszerítének minket az ide be való jövetelre [...]”. Bocskai célja a béke megfelelő feltételekkel történő mihamarabbi megkötése volt, erre emlékeztet a következő év tavaszán a Kassán összegyűlt rendek nyilatkozata: „mi készek vagyunk az reconciliálásra s az keresztyén országokkal való társaságra, megvonván kezünket s fegyverünket szintén akkor az keresztyén vérontástól, az mikor az idő az alkalmatosság előbb vihetett volna dolgunkba [...]”.⁵⁷

Az alsó-magyarországi kormányzótól újabb meglepő leveleket olvashatunk. Alig egy hónappal hazaérkezése után ismét Rudolfot vádolja: „Még ez télen mind leszállítottam volna én ezeket, de öfelsege avagy az utána valók nem akarák, hanem azt végezték, hogy az ok adással az magyar nemzetet mind levágják országunkat eltöröljék, semmivé tegyék, és így régtől fogva való tanácsokat véghez vigyék, hogy Magyarországot provinciává tegyék, és Austriae haereditarium faciant.” Szekfű Gyula Illésházyról alkotott véleményének kialakításakor nem találkozhatott még ezzel a levéllel, amely csak 1981-ben látott napvilágot, ezért is formálhatta meg róla a minden tekintetben Habsburg-hű, úgynevezett „nyugati magyar” típusát.⁵⁸

A Szekfű által a *Magyar történelem*-ben Illésházyról festett képnek ugyancsak ellentmond a főúr egy már 1878-ban kiadott levele 1605. szeptember végéről. Ebben Illésházy megismételte azt a – Papp Sándor által a június közepi levélben hihetetlennek tartott – gondolatot, amely majd Bocskai végrendelete alapján lesz közismert. „Ha elvégezhetné fölséged az törökkel az frigyet, az németekkel úgy látom, hogy végezhetnénk, jó részét az földnek, ha fölségedhez szakaszthatjuk Erdélyhez, jó assecuratioja leszen az, az magyaroknak. Így megnyughatnék fölséged is, az szegény ország is épülhetne.”⁵⁹

A sokáig száműzetésben élő, birtokai visszaszerzésén hiába fáradozó, alig egy hónapja hazatért nagyúr ekkor még egészen más szemszögből látta a lehetőségeket. A tizenöt éves háború előtti állapotokat tartotta kívánatosnak, egy az akkorinál nagyobb fejedelemséggel. Az idős főúr megtapasztalhatta, miként változott az udvar politikája, mióta Báthory Zsigmond csatlakozott a törökellenes szövetséghez,

57 A kassai gyűlés végzése a Mátyással folytatandó tárgyalásokra 1606. május 12. MOE XI. 810.

58 Illésházy aug. 24-i levele. In: Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623). Szerk. Jankovics József. Bp.–Szeged, 1981. 28.; *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. III. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935. 375–378.

59 Illésházy 1605. szept. 31-i levele Bocskainak. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 23–24. E sorokat Szekfű is idézi, ld. *Hóman B.–Szekfű Gy.*: i. m. (58. jz.) 377.

majd császári biztosok vették át Erdély kormányzását: a központi hatalom erősödésével egyértelműen romlott a királyság rendjeinek érdekérvényesítő képessége. Illésházy összefüggést vélt felfedezni a két jelenség között, és arra az elgondolásra jutott, hogy egy erős fejedelemség képes lehet ellensúlyozni az udvar magyar rendekkel és protestánsokkal szembeni lépéseit.

A török „fölrékezése” súlyos gondot okozott, elfoglalták Várpalotát, Visegrádot, Esztergomot, majd Nógrádot és Érsekújvárt is szeretnék volna bevenni. Eközben Illésházy minden követ megmozgatott, hogy megakadályozza Lalla Mehmed hódító törekvéseit, szemrehányó levelet írt neki, amiért a nagyvezír „igen nehezelt”.⁶⁰ Elsőként a füleki kapitány, Bosnyák Tamás fogalmazta meg Illésházynak, hogy „fölötte igen kívántotnék az ő fölsége [Bocskai] jelen léte, mert az török nem barátságosan kezde eljárni az dologban és nem az némettel, hanem magunkkal egyetemben magunkra hadakoznak”. Néhány napra rá, megfogadva a tanácsot, Illésházy arra szólította fel a fejedelmet, hogy „igen szükséges, hogy fölsiessen fölséged, hiszem, nám, oda adják Erdélt anélkül is fölségednek. [...] Az vezér-pasa ez is Magyarországot jött rontani, nem az németeket [...] az törek magának halász mindenestől, és valamely végre el is vesztene benninket, jobb azért, idején látván azt, hogy nem oltalmazni hanem rontani jött az vezér bennünket, magunkra gondot viseljünk.” Később ugyanezt ismételte meg: „az török birodalom nem szenved társot, sem urat, sem nemes embert, bizonyoságot teszen errül az ő egész birodalma.”

Amikor már közel volt Esztergom eleste, Illésházy kétségbeesett hangon fogalmazott: „Az istenért kérem fölségedet, hagyja Rákóczi uramra az erdélyi igazgatást és siessen följönni Kassára, az had utána jöhet fölségednek és lászon ehhez fölséged, hogy az fölséged mellé támadott magyar nemzet mind országostól ne vesszen el az pogány miatt, ilyen mód nélkül, ne gyalázzanak ez világi minden nemzetségek bennünket, és ne szidalmazzon az posteritas is bennünket, az krónikáknak is ne hagyjunk rút nevet utánunk, lám az németek egész Erdéllyel kínálják fölségedet, ezután is megtalálja fölséged Erdélyt, de ha Esztergom és Újvár az pogány kezébe akad, ide hátra másképpen fog parancsolni és hozzánk látni, könnyen elveheti az többit is ebül tőlünk. Ez az Erdély sokszor ártott Magyarországnak, de nagyobbat nem, mint most fog ártani, ha fölséged föl nem siet onnan: az isten előtt és ez világ előtt is nagy számadása léssen fölségednek, ha így fog elveszni Magyarország.”⁶¹ A kemény szavak azt bizonyítják, hogy az előre kitervelt politikán változtatni kellett, hiába döntöttek úgy, hogy a fejedelem maradjon távol a török főseregtől. Most éppen az az Illésházy sietteti a „feljövettel”, aki tán elsőként szorgalmazta a töröktől való távolságtartás politikáját. Bocskai természetesen felismerte a helyzet súlyosságát, és „megindulván menten megy” a hadszíntérre.⁶²

60 Illésházy levele a nagyvezírnek. 1605. szept. 7. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 830–831.; Bosnyák Tamás Illésházynak. 1605. szept. 21. Uo. 833.

61 Bosnyák levele Illésházynak. 1605. szept. 4. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 828.; Illésházy levele Bocskainak. 1605. szept. 8. Uo. 21.; Illésházy levele Bocskainak. 1605. szept. 25. Uo. 22–23.; Illésházy levele Bocskainak. 1605. szept. 31. Uo. 23. Hasonlóan ír Homonnai Bálint 1605. okt. 6-i levelében Bocskainak. In: Rimay János államiratai i. m. (1. jz.) 139.

62 Bocskai levele Illésházynak. 1605. okt. 5. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 26.

Ekkor fogalmazták meg a keserű felismerést, mely a korszak egész tragikumát magában hordozza. Elsőként, talán nem véletlenül, Erdélyben írják le, „mely veszedelmes lévén két fejedelem között lakni”, néhány hónappal később az ország nyugati feléből halljuk: „Én nem tudom, egy felől tűz, más felől víz, egy felől akarnánk a szabadságot, más felől igen szeretnénk az német kalapot és így nem lehetünk egy szőrűek.”⁶³ Illésházy először így fogalmazott: „az két had között elvesz Magyarország”, később Bosnyák Tamás: „az két tar között elveszünk, ha isten nem könyöröl rajtunk”. A következő évben Illésházy több levelében használja ezt a képet: „nagy két császár birodalmi között vagyunk” vagy „az két tar közt el is veszhetünk mi hajasok”.⁶⁴

Figyelemreméltó, milyen más hangnemben ír minderről Bocskai: „az két szék között az földön nem is akarunk maradni”.⁶⁵ Ő nem csupán, sőt talán nem is elsősorban a kiszolgáltatottságot érzékelte, nem kesergett, két széket, azaz két lehetőséget látott, nem két tart, két veszélyt. Felismerte ő is a két birodalom közé szorított helyzetből adódó veszélyeket csakúgy, mint a lehetőségeket, nem a védtelen fél kishitúségét, félelmeit halljuk szavaiból, sokkal inkább az öntudatos, az eseményeket alakítani képes fejedelmet, aki felismeri saját mozgásterét: „egyszersmind két császárral nem akarunk madarászni, hogy meg ne sújthasson az madár az szárnyával. Az kinek hozzánk jobb akaratját látjuk és oltalmát fejünkön, annak tudjuk mi is micsoda kötelességgel tartozunk.”⁶⁶

A béke mielőbbi biztosítása a fő kérdés. 1605. szeptember közepén ezért tartottak megbeszélést Nyitrán, amelyen Illésházy, a főkapitány Homonnai, valamint a Bocskai-párti nemesség számos képviselője részt vett.⁶⁷ A kormányzó azt szerette

63 A kolozsvári nótárius 1605. márciusi bejegyzése a tanácsülési jegyzőkönyvbe. Idézi: *Jeney-Tóth Annamária*: „Mely veszedelmes lévén két fejedelem között lakni.” Városi politizálás az Erdélyi Fejedelemségben – Kolozsvár példáján – 1604 októbere és 1605 októbere között. In: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Szerk. ifj. Barta János–Papp Klára. Lucidus, Bp., 2004. 77. Dersffy Ferenc 1605. máj. 19-i levelét Batthyány Ferenchez. Idézi *Nagy L.*: A Bocskai szabadságharc i. m. (50. jz.) 278.

64 Illésházy a csallóközieknek. 1605. aug. 24. In: *Literátor-politikusok levelei i. m.* (58. jz.) 28.; Bosnyák Tamás Illésházyhoz. 1605. szept. 21. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 834.; Illésházy 1606. jún. 27-i levele Bocskainak. Uo. 294.; Illésházy 1606. okt. 18-i levele Bocskainak. Uo. 598. 1606 tavaszán a kassai gyűlésen is többek között ezzel indokolta a rendek által elfogadhatatlannak tartott első bécsi megállapodás megkötését, ld. MOE XII. 571.

65 A Bocskai udvarában tartózkodó Báthory Gábor néhány év múlva maga is használja e képet, amikor a két nagy szomszéd közti politizálás buktatóiról ír: „kellessék-é a keresztyén fejedelmeket megtalálnunk, és a magyarországi királyt, ki által, és mi móddal? hogy a két szék között a földön nem maradván, légyen kihez biznunk, viselhessünk gondot magunkra, és annak oltalmára; mert általán fogva, minthogy nincs egyebet mit tennünk, a ki fegyverrel háborgat, mi is kénytelenek vagyunk fegyverrel magunkat ellenek oltalmazni, kiben minthogy igaz ügyünk vagyunk, mennyire mehessünk elő, azt is tudhatja kegyelmetek [...]” Báthory Gábor előterjesztése a rendeknek. 1612. jún. 26. EOE VI. 238.

66 Bocskai Illésházyhoz 1606. jan. 21. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 59.; Bocskai Illésházyhoz 1606. máj. 25. Uo. 275.

67 Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról 1605. november 11. Közreadja Csonka Ferenc–Szakály Fe-

volna, hogy a törökökkel még Esztergom eleste előtt békét kössenek, ám irreális tervről volt szó. Az általa Lalla Mehmedhez küldött Bosnyák Tamástól tudhatta, az nem békélni jött, nem nézte jó szemmel a magyaroknak az udvarral folytatott tárgyalásait.⁶⁸ Homonnai szeptember elején nem mert találkozni Forgách Zsigmonddal, mert az egri Szinán pasa ellenezte azt: „mindjárt azt állította volna, mintha én oda békekés tractálni mentem volna”.⁶⁹ Feszültté vált a viszony a „szövetségesek” közt.

Bocskai főkapitányai – Homonnai és Rhédey – török kérésre sem voltak hajlandók csapatokkal segíteni a nagyvezírnek, az elfoglalt Nógrádba és Érsekújvárra nem engedték be az oszmánokat. Az utóbbi különösen fontos vár esetében Illésházy közvetített, és elérte, a várat azzal a feltétellel adták át Bocskainak, hogy a békekötést követően visszakerül a király fennhatósága alá.⁷⁰ Itt Lalla Mehmed kénytelen volt önmérsékletet tanúsítani, a fejedelem „barátsága” annyira fontos lehetett számára, hogy lemondott a jelentős erősségről. A Lalla Mehmed által tervezett közös hadjárat tehát meghiúsult, Bocskai nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Papp Sándor szerint a fejedelem „magára hagyta a nagyvezírt”, mert nem volt hajlandó vele együtt harcolni a Habsburgok ellen, „az 1605-ös hadjárat relatív sikertelensége az ő számlájára volt írható”.⁷¹

Amint a fejedelem visszatért Erdélyből, azonnal országgyűlést hirdetett, ahol tervei szerint végezhetnek „az közönséges jóról [...] az két császár között állapunknak és frigyünknek (ha lehetséges léssen) véghezviteléről”. A személyre szóló meghívóban Thurzónak azt írta, hogy a nagyvezír „derekas megmaradandó frigyünkről való végezésre” szólította fel. Egy nappal később Illésházynek is a török békeszándékáról írt, pedig Lalla Mehmed cseppet sem nézte jó szemmel a Mátyás főherceggel folytatott tárgyalásait. Bocskai a nevezetes találkozó előtt mindenképpen meg akarta ismerni a főherceg szándékait, és békeközvetítőként ajánlkozott. Ebben a roppant kényes helyzetben egyértelműen a Habsburgok irányába fordult: „míg én felérkezem, és míg az vezérrel is szembe lehetek, talán választ vehet olyat

---

renc. Európa, Bp., 1988. 114–115. Fraknoi szerint itt Illésházy megpróbálta eltéríteni Bocskai hűségéről Homonnait. *Fraknoi V.*: i. m. (48. jz.) 166.

68 Homonnai értesülései szeptember 20-án: „a vezír panaszolkodik Illésházy uram ellen, hogy békét nem hagy neki, hanem reá írogat, és az ő dolgába elegyíti magát. A frigyét is, amint ír felőle, a németekkel nem javallja, sőt ellent tart benne [...]”. Bocskai kíséretében i. m. (67. jz.) 118.; Bosnyák levele Illésházynek. 1605. szept. 21.: „Ezenben találók az tolmácsára, ez megsugá, hogy az pasa igön nehezeti az nagyságod írását. [...] Az békességre semmiképpen nem akar hajlani, valamint urunk föl nem érkezik, sőt azt adja tanácsol, hogy velek se tractáljunk, hanem keményön tartuk magunkat.” Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 833.; Illésházy levele Bocskainak. 1605. szept. 31. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 23–24.

69 Homonnai naplója. In: Bocskai kíséretében i. m. (67. jz.) 111–112.

70 Illésházy levele Bocskainak. 1606. dec. 24. In: Literátor-politikusok levelei i. m. (58. jz.) 44.; *Bornemisza Vácsi Menyhárt*: Históriai ének Bocskay Istvánról. In: *Szekeres Gyula*: „Agj Ur Isten mostis ilj feiedelmet...” Bocskai István emlékezete a néphagyományban. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2004. 143.

71 *Papp Sándor*: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígélet hátteréhez. In: „Frigy és békekés legyen...” A bécsi és zsitvatoroki béke. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2005. 271.; *Papp S.*: Török szövetség i. m. (13. jz.) 204., 232.; *Thury József*: Bocskay István fölkelése. Századok 33. (1899) 119.

tőlök kegyelmeitek, kiből értelmet vehetünk, mihez kelljen jövendőben magunkat tartanunk”. Három nappal később Homonnainak arról írt, hogy tartós megállapodást szeretne, „hogy az köröstyény vérontás ne csak ideig táguljon, hanem ugyan örökösen az két császár között az békesség meglevén, lecsendesíttessék”.⁷²

Valóságos diplomáciai offenzíva kezdődhetett ekkor a közelgő rákosi találkozó hírének ellensúlyozása céljából. Ebben kulcsszerepe volt Illésháznak, aki egyidejűleg írt Thurzónak, Kollonics Siegfried dunáninzeni főkapitánynak, Forgáchnak, Mátyás főtárgyalójának, akivel megegyeztek a közelgő országgyűlés színhelyéről.⁷³ Bocskai legfontosabb tanácsadójának, Illésháznak a jövetelét sürgette még Homonnain keresztül is,⁷⁴ miatta egy nappal elhalasztották a találkozót a nagyvezírral, mert a fejedelem ragaszkodott a személyes megbeszéléshez a „szembenlétel” előtt. A két óvatos főúr, láthattuk, a legkényesebb kérdéseket nem szívesen foglalta írásba, igyekeztek személyesen és szóban egyeztetni.⁷⁵

Többen Illésházyt tartják a *Querela* kezdetű nevezetes propagandairat egyik legfontosabb vagy talán egyetlen szerzőjének.⁷⁶ Ez Károlyi szerint „sok helyütt nemcsak túlzó, hanem igazságtalan”, egyben „a legborzasztóbb vádirat Rudolf király személye és kormánya ellen. Minden túlzás nélkül merem állítani, hogy hozzá

72 Bocskai levele Illésháznak. 1605. okt. 20. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 27.; Bocskai Thurzó Györgynek. 1605. okt. 24. Uo. 28.; Bocskai levele Illésháznak. 1605. okt. 24. Uo. 647–648.; Bocskai levele Homonnainak. 1605. okt. 27. Uo. 30.

73 Illésházy levele Thurzó Györgyhöz. 1605. okt. 30. Idézi: Nagy L.: A Bocskai szabadságharc i. m. (50. jz.) 342.; Illésházy 1605. nov. 1-jei emlékirata Forgács Zsigmondnak. MOE XI. 420–422.; Illésházy levele Kollonics Siegfriednek. 1605. nov. 4. Idézi: Károlyi A.: A korponai országgyűlés i. m. (21. z.) 213.; Thurzó György levele Illésháznak. 1605. nov. 7. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 837–838. Kollonich arról ír, hogy a napokban két levelet kapott Illésházytól, akit dicsér, amiért „az keresztények között való békesség megszerzésében ilyen szíve szerint fárad és munkálkodik”. Kollonich Siegfried Illésháznak. 1605. nov. 8. Uo. 32.

74 „Illésházy uramnak írjon újólag kegyelmed, hogy ő kegyelme gondjaitul magát üresítvén jöjjön előnkben, ez előttünk álló dolgokról beszélgethessünk ő kegyelmével.” Bocskai levele Homonnainak. 1605. okt. 27. Uo. 31.; Homonnai levele Illésháznak. 1605. nov. 3. Uo. 32.

75 „Kegyelmed idején előmbe siessen, hogy minek előtte az vezérrel szembe lennék, mindenekről beszélhessek kegyelmeddel.” Bocskai levele Illésháznak. 1605. okt. 24. Uo. 647.; „szeretettel intjük, hogy kegyelmed az maga becsületiért, hazánkhoz való szeretiért és az mi hozzánk való hűségéért éjjel nappal siessen hozzánk jönni; úgy jöjjen pedig, hogy mi velünk elébb szemben légyen, hogysen mint mi az vezérrel szemben lennénk. Ebben kegyelmedet felette kérjük, cselekedjék kedvünk szerént, hogy mi is vehessük kegyelmedtül jó kedvvel.” Tanácsosa minden biznnyal tartott a találkozóztól, értesült róla, mennyire nehezelt rá a nagyvezír szemrehányó levele miatt, ezért a fejedelem próbálja megnyugtati: „Az mi az maga személyét illeti kegyelmednek, semmiképpen maga személyében az vezér eleiben kegyelmedet vinni nem akarjuk, hanem kegyelmeddel beszélgetvén mingyárát visszabocsátjuk, ha kegyelmed szintén az vezér táboránál ér el bennünket is, ott is kegyelmeddel beszélvén visszabocsátjuk kegyelmedet.” Végül megismétli: „Szeretettel kérem jöttén jöjjön kegyelmed éjjel és nappal, bizont írok kegyelmednek, hogy mindjárt visszabocsátom kegyelmedet.” Bocskai levele Illésháznak. 1605. nov. 8. Uo. 34. A következő nap újra ír neki: kedvéért elhalasztották a találkozót, „szeretettel és felette igen kérnök az mi szolgálatunkért ne késsek, jöjjön hozzánk, hogy az előttünk álló dolgokról beszélgethessünk kegyelmeddel.” Bocskai levele Illésháznak. 1605. nov. 9. Uo. 34.

76 *Teszelszky, K.–Zászkaliczky M.*: i. m. (45. jz.) 80–95.; *Papp S.*: Török szövetség i. m. (13. jz.) 152–157., 167–173.

hasonlót csak az 1849-iki év proclamatíói között találhatunk, s ha irálya nem volna oly tökéletlen, talán páratlanul állana az egész világ összes forradalmi pronuntia-mentóinak és kiáltványainak irodalmában.⁷⁷ A rákosmezei találkozó nevezetes leírásának szerzője, Bocatius az iratot „szenvedélyes stílusa” miatt bírálta, szerinte „éles, udvariatlan és már-már illetlen hangját mérsékelni kell”, amire a főúr válasza: „Durva göcsörtbe durva ék kell.”⁷⁸ A Rudolffal szemben igen kritikus szöveg talán összefüggésben lehet a Habsburgok kibontakozóban levő testvérharcával, melyben Illésházy Mátyás főherceg legfőbb támogatói közé tartozott.

Korponáról a rendek Illésházyt küldték Bécsbe, hogy tető alá hozza a megállapodást. Ott nem csupán a béke ügyében járt el, híreket is továbbított, ami sokat segített a kassai udvarnak a nemzetközi viszonyokról való tájékozódásban. Bocskai hála volt neki, amiért „az oda föl való híreket és állapotokat minékünk értésünkre adja, fölötte kedves dolgot cselekszik és jó néven is vesszük kegyelmetekül”.⁷⁹ Illésházy kisebb-nagyobb szívességeket is tett: ritka gyümölcsöket, a felesége által készített citromlekvárt, osztrigát, drága ékszereket (például egy 4000 forintot érő gyűrűt), órákat küldött Bocskainak, ajándékokat vásárolt az erre igen érzékeny török tisztviselőknek, igyekezett megszerezni ura számára Báthory Zsigmond egykori felesége, Habsburg Mária Krisztierna kezét. Tartotta a kapcsolatot a törökökkel, biztosította a budai basát, hogy tudtuk nélkül nem köt egyezséget Mátyással, a megállapodásról pedig azonnal tudósítja őt. Illésházy, aki Szekfűnél „kétségbe nem vonható tiszta magyar érzésből izgat a török szövetség fantomja ellen”, ebben a levélben háromszor is királynak nevezte azt a Bocskait, aki sohasem használta ezt a címet!⁸⁰ Pontosan tudta, hogy a törökök több mint egy éve annak tartják, számukra tehát fontos e rang használata – ezért alkalmazkodott ehhez az elváráshoz. Számára ez nem elvi kérdés volt, amint egy Szekfű-féle „nagymagyar” politikustól elvárnánk, sokkal inkább gyakorlati szempontok érvényesítéséről van szó: így tudta felkelteni és megtartani maga iránt a bizalmat, ami elengedhetetlenül szükséges volt a küszöbön álló békék megkötéséhez. El kellett fogadnia, hogy egyelőre nem lehetséges a törökök kiűzése, szándéka az volt, hogy „ezután jó és békességes szomszédsággal élhessen az magyar nemzet az török nemzetséggel”.⁸¹

Összegzésképpen elmondható, hogy a fentebb idézett dokumentumok alapján nem találjuk nyomát annak a „mély elvi szakadéknak”, amelyet Szekfű éppen ekkor vélt felfedezni a felkelők két vezetője között, és amit a „nyugati, Habsburgi Magyarország” és a „Nyugat felé felfegyverzett Erdély” ellentétéként értelmezett. Illésházy sem tűnik az általa felállított kategória, a „nyugati magyarság” jelképes alakjának. Szekfű ugyanabban a mondatban maga is elismerte, hogy a gyűlés előtt

77 *Károlyi Árpád*: A szerencsi gyűlés 1605 április havában. In: MOE XI. 136.

78 *Bocatius János*: Öt év börtönben (1606–1610). Bp., 1985. 19–20.

79 Bocskai 1606. jan. 21-én Illésházy-nak írt levele. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 60.

80 Kivétel a rákosai találkozáson kelt kötelezvénye. Ld. Bocskai kíséretében i. m. (67. jz.) 183–185.

81 Illésházy 1606. jan. 16-i levele a budai basának. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 56.

Ld. még: Illésházy 1606. máj. 26-i levele a budai basának. Bocskay és Illésházy levelezése i. m. (1. jz.) 276.; Illésházy 1606. jún. 16-i levele a budai basának. Uo. 848. Ali 1606. okt. 3-án Bocskainak írott levelében „barát”-jának nevezi Illésházyt. Uo. 594.

néhány héttel véget érő hadi események során Bocskait és Illésházyt végig „személyes szeretet köti össze”.⁸² Az általa Bocskai történetírójaként tisztelt Károlyi Árpád a korponai országgyűlésről készült 220 oldalas tanulmányában nem szól komoly véleménykülönbségről Bocskai és Illésházy között. A fejedelem kormányzójába vetett bizalma teljesnek tűnt, hiszen végül is őt küldte el a sorsdöntő bécsi tárgyalásokra. Közel azonos álláspontjuk alapján mindketten szorgalmazták a békekötést, súlyos nézetkülönbség ekkoriban még nem észlelhető köztük. A vitás kérdések majd csak 1606-ban kerülnek elő.

ANDOR LÁSZLÓ

WHY ISTVÁN ILLÉSHÁZY JOINED ISTVÁN BOCSKAI (1605)

The relationship between these two outstanding figures of 16th century Hungarian history has long been in the focus of historical scholarship, and the resulting attention have generated diverging views of the issue. In the present paper I examine the reasons why István Illésházy, a magnate living in exile, joined the camp of István Bocskai, leader of an anti-Habsburg revolt, and the role he played there in the second half of 1605. Illésházy emerged as perhaps the most important councillor of the prince, and his letters repeatedly refer to an issue that was to become a crucial point in Bocskai's future political testament.

---

82 *Hóman B.–Szekfű Gy.*: i. m. (58. jz.) 375.; *Károlyi Á.*: A korponai országgyűlés i. m. (21. jz.) 195–415.

CONTENTS

STUDIES

- Ádám Bollók–János B. Szabó: How Did the Hypothesis on the Khazar Origin of the Information Preserved in Chapter 38 of *De administrando imperio* Disappear from Hungarian Historiography. A Historiographical Case Study 347
- Andor László: Why István Illésházy Joined István Bocskai (1605) 379
- Árpád Tóth: 'Aping' or adaptation? The Pest voluntary societies of early 19th century as followers of Western patterns 399

DEBATE

- Tamás Pálosfalvi: How Long Did the Siege of Belgrade Last in 1440? Reflections on an „extremely obscure” event 417

WORKSHOP

- László Bernát Veszprémy: An Old-fashioned Jesuit anti-Judaist. Béla Bangha SJ in the Labyrinth of the Jewish Question 439
- Gusztáv Kecskés D.: Relations between the Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and the Kádár Administration during the Hungarian Refugee Crisis of 1956 463

DOCUMENTS

- Tibor Marti: Unpublished Charters from the legacy of Beatrice of Naples 491

E számunk szerzői

B. SZABÓ JÁNOS PhD, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • BOLLÓK ÁDÁM PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK Régészeti Intézet) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI) • LÁSZLÓ ANDOR történész (Szárliget) • MARTÍ TIBOR PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK TTI) • PÁLOSFALVI TAMÁS PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH ÁRPÁD, dr. hab., egyetemi docens (Miskolci Egyetem) • VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT, tudományos segédmunkatárs (Veritas Intézet)

MTA BTK = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

TTI = Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék),
illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest,
Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Történelmi Szemle 2017-es évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ